

ОГЛЯД ІНОЗЕМНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА ТА ІНФОРМОЛОГІЇ¹

У сучасній круговерті шукають свого місця і національні бібліотеки, творячи нові чи оновлені концепції діяльності, придатні, зрештою, і для ширшого використання. Тому я звертаю увагу на публікації, які стосуються однієї з найбільших національних мегабібліотек – московської.

Одночасно множаться питання про результати бібліотечної діяльності у світі загалом та про кінцевий результат комунікативних процесів; тут до раціональної відповіді ми зовсім не наблизилися. Але думати над цим потрібно. Тому я розглядаю тут тексти (у т. ч. й ті, що перебувають поза межами власне бібліології), які менше чи більше пов'язані із цією сукупністю проблем.

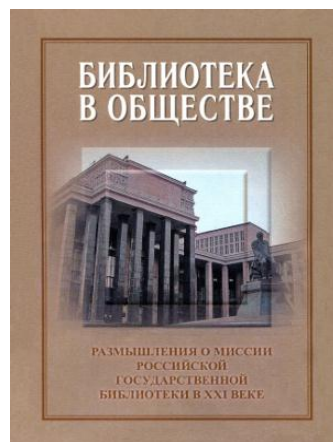
Державна бібліотека у Москві: сьогодні [*]**

Библиотека в обществе. Размышления о миссии Российской государственной библиотеки в XXI веке / ред. И. Осипова. Москва: Пашков дом, 2015. 143 с. ISBN 978-5-7510-0636-5.

Усі бібліотеки намагаються пристосуватися до нових комунікаційних та суспільних обставин, але найважче із цим національним бібліотекам, бо давніх обов'язків і видів робіт ніхто не скасовував, анові потрібно швидко вводити в життя. Тому вони роблять це частково на власний розсуд, частково на основі взаємного обміну досвідом чи принаймні спостережень, що хто в себе змінює. Так само є і в Російській державній бібліотеці (далі – РДБ) у Москві, одній із трьох російських національних бібліотек, абсолютно гігантській, бо її фонди нараховують понад 46 млн одиниць зберігання, у т. ч. 1 млн цифрових. За обсягом фондів це п'ята мегабібліотека у світі після Бібліотеки Конгресу США, Британської бібліотеки, Нью-Йоркської публічної бібліотеки та Національної бібліотеки в Оттаві.

У СРСР вона була центральною бібліотекою для всієї держави. Зараз завдання повністю перепрофільовані, а поточні справи успішно вирішує спільна рада всіх трьох національних бібліотек. Московська має історичну та культурологічну спеціалізацію із виразним ретроспективним спрямуванням на архівування важливих для Росії матеріалів – хоча це і не звучить цілком ясно.

Сьогодні у бібліотеці триває інтенсивне оцифрування фондів і декларується посиленна увага до цифрових відкритих послуг (зараз 55 % послуг має навколонуковий характер) поза безпосередніми бібліотечними послугами, які вважаються основними, та спеціалізованими послугами, які базуються на бібліотечних фондах. Познауковий тренд особливо інтенсифікується через Мережу та міжбібліотечну співпрацю, однак

¹ Тут уміщено дещо скорочену версію оглядів фахової літератури, які вперше було опубліковано польською мовою: Wojciechowski J. Z lektur zagranicznych // *Przegląd Biblioteczny*. – 2016. – Nr 1. – S. 148–156; Nr 2. – S. 291–306.

тут є і проблема: серед 130 000 бібліотек (у т. ч. 46 000 публічних) з усієї Росії тільки 20% мають доступ до Інтернету. Та й самій московській бібліотеці зараз не легко, що видно хоча б зі зменшення кількості працівників. Там працює зараз 1 800 осіб, а скорочення персоналу сягнуло аж 25 %.

У міжбібліотечній співпраці РДБ вважається дуже консервативною. А є з ким співпрацювати, бо навіть у самій Москві діють 10 центральних галузевих бібліотек та ще 9 федеральних, а по всій країні можливості для міжбібліотечних відносин винятково широкі. Але якраз цим бібліотека не пишається.

Консерватизм і своєрідну важкість видно у книжці, яку тут розглядаємо, а це ж колективний продукт РДБ. Тексти нудні, закостенілі та за радянською традицією сконцентровані на термінології. Щось назвати або визначити часто вважалося там зразковою науковою роботою, без особливої турботи про те, що з цього має випливати; цей звичай, принаймні частково, залишився, бо й авторський колектив аналізованої книжки віковий. Авторство статей чомусь приховане, і прізвища вдалося розшифрувати лише після значних зусиль. Що ж до назв, то цього разу вони підкреслено *новаторські*, особливо у двох перших статтях, залучено поняття *місії та соціальної інституції* до бібліотекознавства, причому авторка, жонглюючи цими визначеннями, просто затушувала інший, істотніший та корисніший матеріал.

Але, незважаючи на численні недоліки, книжка варта уваги завдяки описові завдань, які бібліотека у Москві намагається зараз виконати. Вона працює над концепцією моделі розвитку російської бібліотечної справи, зосереджуючись головню на юридичних, термінологічних та економічних аспектах. Виконує також оцінку російських бібліотечних фондів із відповідними практичними настановами, займається й адаптацією технологічних правил зберігання різнорідних фондів. РДБ пропонує іншим бібліотекам методологічну підтримку та широкі бібліографічні послуги. Щоправда, заувага про значний внесок у *світовий* бібліографічний доробок необгрунтована – це просто мегаломанія.

Московська бібліотека проводить різноманітні післядипломні курси для бібліотекарів, а також має право (відповідна рада) присвоювати наукові ступені кандидата і доктора наук. Вона є власником видавництва “Пашков дом”, де публікуються монографії з бібліології та інформології, нерідко добрі, хоча бувають і кепські, видає також науковий журнал “Библиотековедение” та організовує щороку мегаконференцію “Румянцевские чтения” із подальшою публікацією збірників доповідей (останнім часом їхня якість погіршилася). У цій бібліотеці знаходиться офіс Бібліотечної асоціації Євразії (для деяких пострадянських країн), яка видає свій часопис “Вестник БАЕ”. Ще виокремлено спеціальний видавничий сегмент, спрямований на публікації про саму РДБ та історію російських бібліотек.

У планах – без маргіналізації використання друкованих видань – інтенсифікувати оцифрування власних фондів із подальшим значним розширенням мережевих послуг для всіх категорій користувачів. Корисним для всіх бібліотек буде вироблення оптимальних способів архівування цифрових матеріалів. Передбачається також збільшення різноманітних баз даних та збагачення репертуару додаткових послуг, який і так вже достатньо різноманітний та цікавий. Окрім того, з’явилася надія, що біля самої бібліотеки постане московський культурний кластер – як острів музеїв у Берліні – і бібліотека займатиме там центральне місце. Автори статей, до речі, вважають, що їхня бібліотека знаходиться серед найважливіших символів Росії, таких як: Кремль, Большой театр, Третьяковська галерея та Ермітаж. Якщо це насправді так, то чудово.

У книжці міститься також низка думок на тему загальних бібліотекознавчих концепцій, але вони в цілому мало оригінальні та погано сформульовані. Помітна зайва увага до різних назв, а з жонгливання термінами мало користі. Найважливішою видається теза, що при соціалізмі бібліотечна справа служила головною ідеологічним та культурно-виховним цілям, а тепер – насамперед інформаційним та культурно-освітнім. Однак розвинути цю (можливо, ключову) тезу чітко не вдалося.

Натомість драматичний резонанс викликає подана між іншим інформація, що через комерціалізацію видавничої сфери, більшість місцевих книг-бестселерів зовсім не потрапляє до російських бібліотек через брак коштів. Важко уявити сумніше повідомлення.

Літературна та цифрова комунікація [*****]

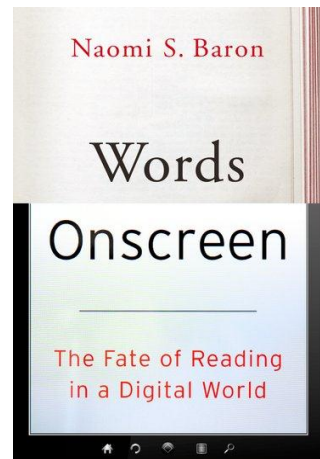
Naomi S. Baron. *Words onscreen. The fate of Reading in a Digital World*. New York: Oxford University Press, 2015. 304 p. ISBN 978-0-19-931576-5.

Наомі Барон, професор лінгвістики в Американському університеті у Вашингтоні, кілька років тому привернула до себе увагу (і позбирала нагороди) важливою книжкою² на тему цифрової та літературної комунікації. Тепер вона продовжує свої міркування, також дуже цікаві і збагачені досвідом та спостереженнями останніх років.

Щоправда, у мене склалося враження, що сформульовані тепер думки та висновки менше чіткі, а й аксіоми видаються не такими категоричними, як раніше, що походить, зрештою, зі складної природи явищ та браку надійних емпіричних досліджень. Окрім того, як на мене, присутній не зовсім відповідний, надміру легкий, розповідний стиль та певний хаос у висновках; у мене складається враження, що це розріджує аргументацію. Але можу помилятися.

Авторка простежує співіснування друкованих джерел інформації та Інтернету й електронних книг, зосереджуючись на їхніх взаємовідносинах зараз і можливих змінах у майбутньому. Вона звертає увагу на те, що зараз е-книжки починають поступатися місцем планшетам (на мою думку, це не змінює суті проблеми), а громадськість у багатьох різних деклараціях виразно засвідчує переваги для друкованих видань, що багато знавців і псевдознавців намагається замовчати. Н. Барон покликається на результати різноманітних досліджень (але я волів би, аби їх було більше), зокрема багаторазово згадує публікацію Н. Карра (Nicholas Carr), яка свого часу викликала гучний резонанс у світі³.

Опираючись на різні дослідження, авторка перераховує деякі переваги друкованих книг. Це тривалість зберігання та фізичний матеріальний стан, можливість набуття у власність, свобода місця розташування та загальна еластичність сприйняття, лінійний уклад передання змісту, що відповідає характеру свідомого логічного мислення, оптимальна пропозиція поглиблених рефлексій та пристосованість до передання роз-

² Baron N. S. *Always on. Language in an online and mobile world*. – Oxford: Oxford University Press, 2008.

³ Carr N. *The shallows. What the internet is doing to our brains*. – New York: W. Norton & Comp., 2010.

галужених елементів змісту. Натомість повідомлення в Інтернеті мають тимчасовий характер, змушують поспішати зі сприйняттям інформації, а нелінійний уклад змісту змушує до пошуку його сегментів; в цілому сприйняття має характер побіжної поверхової гонки. Деякі дослідники називають це скануванням, а не засвоєнням змісту інформаційного повідомлення.

В науці, як стверджує Н. Барон, друковані книжки надалі зберігають своє значення. Натомість студенти охочіше використовують е-матеріали – хоча й визнають, що з екрану сприймається і запам'ятовується набагато менше інформації – бо вони за визначенням набагато коротші, а тенденція зараз така, аби читати якомога менше. Наприклад, загальноамериканський аналіз студентських робіт свідчить, що аж 77 % студентів обмежуються цитуванням... перших трьох сторінок залучених джерел інформації.

Поверховість і поспіх притаманні також і науковцям, які (дослідження у США) свідчать про зростання кількості наукових публікацій, які вони читали або переглядали, із 150 до 280 за рік, але на читання однієї публікації йде тепер 30 хвилин, а не 50, як раніше. Оскільки процес мислення не пришвидшився, то зменшився час на формулювання висновків, і це негативний аспект роботи з е-джерелами інформації.

Такий висновок звучить дуже тривожно на тлі інтенсивного прагнення забезпечити всю освіту та науку *винятково* (?) цифровою інформаційною підтримкою. Подібні сигнали та занепокоєні оцінки ситуації я помічаю все частіше, а негативні наслідки видно вже навіть неозброєним оком – у слабкій підготовці абітурієнтів. Але тут обмежуся тільки реферуванням рефлексій Н. Барон.

Знання складається зі сприйнятої та *перетвореної* (якщо до такого перетворення доходить) інформації і вимагає посиленої мисленнєвої активності та залучення тривалої пам'яті, а це буває тільки при уважному та старанному сприйнятті, власне – читанні. Цьому найкраще служить друковане джерело інформації. Тобто із друку більше *знають*, а не тільки пам'ятають.

Багатосигнальна та розпорошена цифрова (через Інтернет) передача інформації не лише розсіює увагу, але й також обмежує абстрагування. Таке сприйняття замість сконцентрованого засвоєння вимагає пошуку, тобто це *гіперчитання*; воно неглибоке і слабо фіксується пам'яттю (головно робочою). Згідно з дослідженнями, 92 % читачів концентруються на друкованому тексті й лише 15 % – на електронному. Саме тому у Південній Кореї вилучили зі вжитку електронні шкільні підручники. Та й у загальній суспільній думці домінує переконання, що електронні книги (ебуки) – це не книжки.

Що далі? Н. Барон, як і багато інших фахівців, прогнозує гібридну пропозицію, де рівнозначними будуть обидві форми. Можливо, з часом ебуки (чи їх наступні версії) будуть спеціалізуватися на коротших та легшого змісту текстах, а друковані книги збільшать свій обсяг і займуться переданням інформації, яка вимагатиме поглиблених роздумів.

Це, звичайно, можливо, хоча я й сумніваюся щодо такого жорсткого розмежування. Життя – це не набір окремих сегрегаторів. Побачимо. Натомість я зовсім не розумію захоплення авторки щодо PoD (Print on Demand, друк на вимогу), тобто друку книжок за спеціальним замовленням. Навіть незважаючи на ентузіазм щодо запровадження *Espresso Book Machine*. Є ж часові, процедурні та фінансові бар'єри. З еспресо я люблю тільки каву.

Окрім того, Н. Барон розглядає (на жаль, хаотично) функціонування художньої літератури, добре розуміючи її відмінність від інформаційних повідомлень – що в науці про інформацію спостерігається рідко. Отже, література, яка є вигаданою, *іншим способом*, ніж фактографія, спонукає до рефлексій про світ. Ось ця рефлексійність та деякі формальні аспекти, на думку авторки, спричиняють те, що друки і далі будуть основою обігу літератури – із ебуковим варіантом для текстів, які читаються на дозвіллі. А на доказ, що це зовсім не маргінальна ділянка суспільної комунікації, вона наводить дані, що 47 % мешканців США декларують читання літератури.

У книзі є також згадка про прогноз, який сформулював 10 років тому Дж. П. Лендоу (George P. Landow)⁴, що врешті-решт вся художня література буде оцифрована і перебудована у гіпертекст. Він мав на увазі не просте оцифрування друкованих текстів, а новий спосіб *творення* літератури. Отже, це не підтвердилося. Оригінальна кіберлітература, яку в нас називають літернетом, залишається явищем абсолютно маргінальним.

Про свідомість [*****]

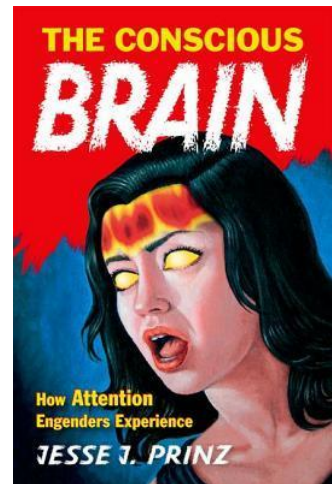
Jesse J. Prinz. *The conscious brain. How attention engenders experience*. New York: Oxford University Press, 2015. 397 p. ISBN 978-0-19-021895-9.

Бібліотекознавство та інформологія, хоча й мають власний дослідницький простір та профіль, не були б продуктивними без зв'язків з іншими дисциплінами, а навіть з іншими галузями науки. Те, чим вони займаються, перебуває частково у полі уваги науки про комунікацію, психології, соціології, педагогіки тощо.

З огляду на те, що діяльність бібліотек служить комунікаційним процесам, передовсім їхньому завершальному сегменту, сприйняттю, психологічні механізми сприйняття, засвоєння та використання інформації мусять залишатися предметом спеціального зацікавлення бібліотекознавців. Треба стежити за працями з нейронауки та психології мислення. Тому я тут розглядаю кілька досліджень на теми свідомості, мислення та уваги, бо вони важливі для характеристики процесів сприйняття. Автором першого з них є Джессі Дж. Принц, професор психології із Міського університету в Нью-Йорку.

Роздуми про свідомість, у яких раніше домінував декартівський дуалістичний поділ (тіло і дух), останнім часом увійшли в нову фазу, але до фіналу ще далеко. Дуалістичний уклад ніби зберігся у нових дослідженнях, але через розрізнення між суттю та певними рисами *об'єктів* і їх представленням та образами. Сам аналіз зараз головно когнітивний та базований на здобутках нейронауки. Ось характеристика, яку пропонує Джессі Принц.

Деякі (але не всі) мисленнєві сигнали, які також мають підкреслено комунікаційний характер (або служать передачі інформації), перетворюються і *спрямовують* ся до робочої пам'яті. Вже на цьому етапі присутня індивідуалізована трансформація

⁴ Landow G. P. *Hypertext 3.0. Critical theory and new media in an era of globalization*. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006.

та настає додавання власних, особистих інформаційних компонентів. Таким є механізм, який завершує *кожен* процес комунікації, передовсім особисту інтерпретацію інформації, що передається. Тому збереження однозначності, навіть в *інформаційних* процесах, зовсім не є ані автоматичним, ані таким простим, як це часто, не задумуючись, вважають.

Перетворені сигнали потім усвідомлюються, тобто вони транспортують значення. За Р. Джекендоффом (Ray Jackendoff) (про його книжку йтиметься нижче) Дж. Принц вважає, що у такому розумінні системи (мовні), які формують значення, перебувають на трьох ієрархічних рівнях. На найнижчому рівні, несвідомому, відбувається сприйняття сигналів, на другому настає усвідомлене творення значень, завжди конкретних, і тільки на третьому рівні творяться абстрактні поняття. Це, загалом, підтверджує те, про що вже раніше писали щодо мисленневих перетворень отриманої в комунікаційних процесах інформації.

Натомість для бібліології та науки про інформацію особливо важливою видається теза Дж. Принца, що в процесах сприйняття і перетворення сигналів, так само як і в подальшому їх засвоєнні та кодуванні у робочій пам'яті вирішальне значення має концентрація *уваги*. Це саме увага має вирішальне значення у збереженні прийнятих нейроімпульсів, у генеруванні значень та у творенні свідомості. З цієї точки зору фундаментальне значення для успішності комунікації має можливість користувача сконцентруватися не на самих повідомленнях, а на уміщеній там і прийнятій *інформації*. Цьому заважає надмірне зосередження на швидкості сприйняття, тимчасовість (минуцність) потрібних повідомлень, а також розпорошення і роз'єднання з формальних (пошуку відповідних термінів) та навколокомунікаційних причин.

Таким чином, характерне для цифрової комунікації розпорошення сприймальної уваги, відзначене Наомі Барон (Naomi S. Baron) та іншими дослідниками, безсумнівно погіршує сприйняття і занадто спрощує перетворення прийнятої інформації. Це схоже на серйозну проблему, якою поки що мало хто займається.

Увага є також каталізатором подальших перетворень інформації, яка буде (або ні) передана згодом до тривалої пам'яті і там засвоєна, вже або у формі образів (переважно візуальна інформація), або, переважно, понять (вербально-символічна інформація). На тому рівні, вже свідомо, інформація впорядковується послідовно (лінійний порядок письмових повідомлень особливо зручний), цілісними сегментами незалежно від семіотичного походження, із своєрідною кореляцією – правда, як зауважує Дж. Принц, її поки що слабо розпізнають.

Мислення є наслідком як сприйняття сенсорних сигналів, зокрема й безпосередньо комунікаційних (або наданих), так і усвідомленого перетворення повідомлень у мозку. В гру вступає нова інформація, прийнята та поєднана з власною, а також переформатування вже засвоєної інформації.

Висновок із цього такий, що продуктивність мислення безпосередньо пов'язана зі свідомістю, а посередньо – із рівнем концентрації уваги у комунікаційних процесах сприйняття. В результаті цей аспект умов та можливостей сприйняття все більше стає основним для аналізу перебігу та ефективності комунікації, а тому й істотним для пояснення інформаційних та бібліотечних процесів. Варто було б знати про нього якнайбільше.

Про мислення [***]**

Ray Jackendoff. *A user's guide to thought and meaning*. New York: Oxford University Press, 2015. 274 p. ISBN 978-0-19-873645-5.

Поширене твердження, що досліджень із певної теми ще недостатньо, комунікаційної проблематики (тобто, більше інформаційної, ніж бібліологічної) стосується тільки частково й опосередковано. Загалом є так, що у солідній публікації, особливо із психології, для наших потреб – не більше кількох повідомлень, нерідко *другорядних*. Колись, за часів Ніколая Рубакіна – а згодом такої спеціалізації не уникав Юзеф Пітер (Józef Pieter) – можна було говорити про бібліопсихологію, однак, враховуючи сучасний стан розвитку психологічної науки, особливо нейронауки, такий близький союз вже не видається можливим.

Тому, зрозуміло, необхідно користуватися тим, що ці галузі науки дають нам *принагідно* – можливо, і за посередництвом таких оглядових публікацій, як ця. Саме з такою метою я подаю огляд книги Рея Джекендоффа, професора психології із Університету Тафтс (Денвер, США), хоч і її зв'язок з інформаційно-бібліологічною проблематикою обмежений.

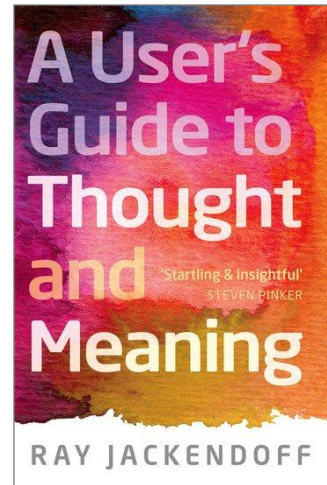
Р. Джекендофф також займається характеристикою мислення, свідомого і несвідомого, тому трохи інакше, ніж Дж. Принц, визначає свою точку зору. Він свідомим мисленням вважає *перетворення*, а саме – формування значень у процесі вербальних та/або візуальних повідомлень. Іншими словами, механізм усвідомлення значень має, на його думку, практичний характер і полягає у генеруванні сигналів, які перед тим не усвідомлювалися.

Інша річ, що пояснення того процесу не було та, мабуть, далі не стало повністю чітким і зрозумілим. У більшості когнітивістських підходів “значення” окреслюють як *щось* в мозку, що поєднується із вираженням або експресією. Отож Р. Джекендофф уточнює, що, на його думку, значення існують у мисленні прихованими чи несвідомими, а усвідомлення відбувається у процесі вираження, тобто власне в акті експресії.

Добре, але які з того мали би бути наслідки *для нас*? Важливо те, що ці перетворення, які формують і усвідомлюють значення, мають індивідуалізований характер. Кожен їх реалізує по-своєму і лише частково керується загальними правилами. Це може вести – і часто так буває – до суб'єктивізації таких значень.

Про це Р. Джекендофф уже не згадує, але для комунікаційних процесів так описаний механізм творення значень є ключовим. З одного боку, метою трансляції *інформації* є *буквальне* сприйняття переданих повідомлень, однак за індивідуалізованої інтерпретації це часто буває важкодосяжним. Тому весь процес трансляції вимагає спеціальних дій, які б сприяли однозначності передання і сприйняття, – правда, не завжди і не до кінця відомо, якими мали би бути ці дії.

З іншого боку, під час сприйняття повідомлень мистецького змісту, а особливо під час читання *літературних* текстів, усе відбувається навпаки. Відносна свобода інтерпретації, можливість індивідуалізації значень, що виникають, формують основу цих комунікаційних форм. А тому в цьому випадку мусять діяти інші правила передання та сприйняття інформації. Не всі це розуміють.

Характеризуючи процеси мислення та творення значень, Джекендофф, так як і Принц, часто звертається до проблем свідомості, однак сильніше підкреслює розбіжності у фахівців із цієї тематики, а також відносно широкий простір незнання. Тривалий час раніше приймали твердження Р. Декарта, що свідомість – це частина душі. Цей погляд змінив З. Фрейд, ототожнивши свідомість із пам'яттю; поза ними він ввів поняття підсвідомості. Сучасні когнітивісти визначають мислення як комп'ютерний процесор, у якому присутні дані та відбувається перетворення, – це добре працює як *метафора* мислення, але саму свідомість вона не пояснює. А сучасна нейронаука зосереджується на нейронній структурі мозку та процесах, які там відбуваються, натомість не може (поки що?) відповісти на провокативне запитання про нейронне місце *локалізації* свідомості.

Я веду до того, що і далі бракує відповідних знарядь для якнайповнішого розпізнання ментальних процесів (деякі думають, що це і добре), і хоча простір незнання зменшується, однак все ще залишається значним. А тому важко повністю охарактеризувати комунікаційні процеси, визначити їхні специфічні риси та відмінності і таким чином показати способи оптимізації та обґрунтувати певне їх застосування. Це особливо помітно в дослідженнях, де порівнюється комунікація за допомогою друку з цифровою трансляцією інформації. Тому я вирішив, що роздуми Р. Джекендоффа заслуговують на огляд, навіть якщо не пояснюють всього до кінця.

Звісно, перелік його думок значно більший. Ось через усю книжку проходить (у різних підходах) психолінгвістична проблематика мови спілкування, однак вона стосується майже повністю усної, а не писемної версії, тому висновки є відносно далекі від зацікавлень фахівців із бібліотекознавства та інформології. Натомість можна з певної відстані спостерігати за дискусією, чи мова спілкування є абстрактною системою *поза* мисленням, чи таки локалізується в мисленні. Р. Джекендофф вважає, що вона існує *в головах*, а через мовлення (він не вияснює, чи через письмо і читання також), тобто її використання, настає усвідомлення значень, у даному випадку мовних.

Ближчою до комунікаційних процесів є присутня у книжці квазісеміотична (тобто зовсім інша) характеристика мислення. Р. Джекендофф – і не один він – вважає, що мислення образами (близьке до візуального сприйняття), а також концептуальне мислення (близьке до вербального сприйняття) кодуються і проходять роздільно, натомість їхні результати можуть з'єднуватися у спільну амальгаму. Це підтверджує відмінність рис і продуктивності візуальної, оральної та писемної комунікації. Їхні результати реалізуються на різних рівнях конкретності, узагальненень та абстрагування. І лише потім, *пізніше* настає об'єднання інформації.

Чи тому, з *цієї* причини, виникає потреба розрізняти призначення та функціональне використання різних форм комунікації? Багато що на це вказує, однак аргументи є досить хиткі. Тим не менше, *це* вже напевно складає поле для рефлексій, близьке до площин науки про інформацію та бібліології.

Окрім того, я знайшов у цій книжці ще одну тематичну лінію, яку варто тут відзначити. Отже, якби послідовно дотримуватися концепції відокремлення свідомості від несвідомості, то такий само поділ слід було б застосувати в описі мислення. І так само пропонує Р. Джекендофф. Він пише про підсвідоме мислення, яке є інтуїтивним, автоматичним і складає ментальний фундамент, на якому твориться й утримується контрольоване мислення (з формулюванням висновків) – свідоме, активізоване внаслідок вербалізації.

Слідом за цією думкою він формулює твердження, що до того свідомого пласту мислення (раціонального) належить передання наукової інформації. Натомість література і мистецтво мали б відноситися до несвідомого інтуїтивного мислення. Це, однак, виглядає як суто концептуальна гіпотеза, за якою немає жодних відчутних, реальних доказів, що, зрештою, і сам автор опосередковано визнає.

Саме спостереження різниці між тими варіантами комунікації (повторюю, воно зовсім нечасто трапляється), звичайно, повністю слушне. Натомість ментальніше обґрунтування різниці *таким* чином, особливо відтинаючи літературу та мистецтво від свідомості та разом із тим і від правил логіки, видається безпідставним. Так вдалося б принагідно, хоча б частково, пояснити взаємовідносини у мисленні користувачів між сприйняттям візуального мистецтва та музики. Однак такий опис сприйняття *літератури* не витримує критичної верифікації. Тим не менше, потрібно знати, що й такі думки існують.

Вплив культури на поведінку [*****]

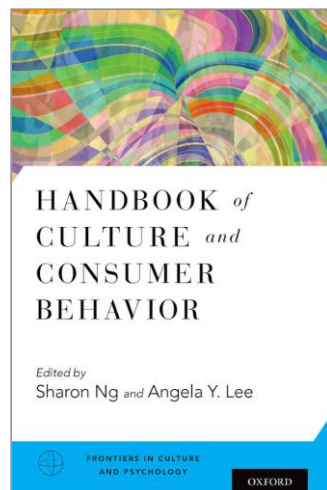
Handbook of culture and consumer behavior / red. Sharon Ng, Angela Y. Lee. New York: Oxford University Press, 2015. 360 p. ISBN 978-0-19-938852-3.

Уже перший погляд на титульну сторінку цієї книжки показує, що прийнята в ній точка зору є американсько-далекосхідною амальгамою. Зміст свідчить, що так і є; цей чинник надає збірнику (окрім уміщеної в ньому дуже цікавої інформації) додаткової привабливості. Бо – особливо у Європі – нечасто маємо нагоду для такої наукової конфронтації.

Редакторський дует – це проф. Шерон Нг (Sharon Ng, читання вголос цього прізвища вимагає попередньої підготовки) з Сінгапурського університету та Ейнджела Лі (Angela Y. Lee), професор Університету Івентоун – зі США, хоча її прізвище також не схоже на англосаксонське. Авторів азіяського походження є у цій книзі більше (поруч із уродженими американцями та канадцами); вони працюють і в США та Канаді, і в Сінгапурі. Вони пишуть про взаємодію культур, що породжує різні підходи та поведінку, а погляд на, здавалося б, добре відомі явища, виявляється свіжим і захоплюючим.

Це збірка різних текстів. Думки та висновки їхніх авторів часто перекриваються або повторюються, тому в огляді їх важко деталізувати. У збірнику багато авторів; сам їх перелік із посадами та науковими ступенями зайняв більше, як півсторінки. Тому я вирішив підготувати один цілісний огляд.

Усі автори поділяють думку, що культурно узалежнений світогляд вирішально впливає на спосіб спостереження дійсності, а також на ієрархію прийнятих цінностей. Єдиного глобального світогляду не існує, хоча на нього працюють медіа та подорожі. Різниця істотна. У країнах Заходу цінують все, що сприяє індивідуалізації, а особливо різні заходи, спрямовані на конкретні, особисті цілі. На Сході ж дуже важливе значення мають гармонія і наміри, які сприймають усі, а також збереження статусу кво. Відповідно, ці установки переносяться і на комунікаційні зацікавлення, звісно, різні там і там.

Окрім того, даються взнаки вплив економічних чинників та культура існування. Люди з вищим рівнем життя більше цінують те, що є ексклюзивним і сприяє індивідуалізму. Натомість бідніші віддають перевагу тому, що популярне, і легше покладаються на думку інших. Ними нескладно маніпулювати, особливо за посередництвом медіа. З цієї характеристики випливає (про це автори не пишуть), що ставлення і перших, і других до бібліотек може бути позитивним, якщо воно базується на різних підставах.

Там, де не працює розумова мотивація, дуже сильним стимулятором певної поведінки бувають емоції, хоча вони й по-різному проявляються в різних культурно-географічних регіонах. У Європі та США переважає настанова на максималізацію позитивних і обмеження негативних емоцій. Тому правила маркетингу, промоції та реклами передбачають особливий наголос на тому, що приємне та корисне; негативний піар небажаний. Натомість азіати намагаються мінімалізувати цей контраст, згладити різницю, обмежуючи крайні емоції, – звідси й кращий результат поміркованих та експлікаційних умовлянь. У європейських практиках промоції бібліотек, читання та інформації необхідним мусить бути підкреслення добра (для когось) та привабливості. В азіатських – широти застосування та універсальності використання.

Деякі дослідники вважають, що в Європі переважає аналітичний підхід до справ і проблем, а тому присутнє зосередження на їхній суті – із подальшим визначенням, яка з них випливає індивідуальна користь, зокрема та, яка збільшує автономію та самодостатність окремої особи. Так, напевно, слід було би спрямовувати дистрибуцію та промоцію інформації. Натомість в Азії домінує цілісний підхід, зосереджений на зв'язках із іншими та на пошуку відповідних відносин. У цій моделі ефективною є інформація, що інші теж *щось* застосовують або *щось* використовують.

Для деяких окремих висновків, у т. ч. і сформульованих у цій книжці, важко знайти обґрунтування. Про індивідуалістичне спрямування громадськості автори пишуть в контексті США та Західної Європи, і з цим важко дискутувати. Однак, на їхню думку, тяжіння до колективізму переважає в таких країнах, як Південна Корея, Росія та... Польща. Не говорячи вже про вивчення ментальності, припускаю, що автори повинні були б придбати собі карту. Похвалюся, що саме завдяки карті розрізняю Сінгапур, Зінген [Singen, місто у південно-західній Німеччині] та Сінг Сінг [тюрма у м. Оссінінг, штат Нью-Йорк, США].

У книжці мова йде передовсім про матеріальні передумови поведінки – бо такий її характер – з помірною, однак, нехиттю до консумпціонізму (споживацтва), який вже давно вважається символом зла. Він охоплює цілий світ: і бідні, і багаті країни. Особливо споживацтво інтенсифікується там, де обмін товарів сягає значних розмірів та коли з'являється група людей із великим потенціалом щось набувати: споживання тоді визначає поведінку та стає основою оцінки інших. Немає сумніву, що це погано, і є пропозиція залучити до боротьби з таким підходом цілу комунікаційну та освітню систему, поширюючи нематеріальні цінності з дитинства. З'являється навіть конкретна ідея: буддизм як філософська підстава існування. Так що цей збірник зовсім не європоцентричний.

Автори вважають, що організовані промоційні дії набагато успішніші на Сході – особливо якщо підкреслюють риси, пов'язані зі спільнотою та співіснуванням, – аніж на Заході, де ефективність залежить ще й від гедоністичної аргументації. Думаю, що я не помилюся, вважаючи, що заходи на підтримку бібліотек, читання та інформаційного обігу, які відбуваються в Польщі, далекі від такої позиції.

У збірнику не бракує й скептичних зауважень на тему реального впливу Інтернету і глобальних міжкультурних відносин на світогляд та поведінку. Чітко написано, що жодні поважні дослідження не підтверджують успіхів у цій площині. Своєю чергою, досягнення нейронауки показують, що в мозках людей не знайдено жодних розбіжностей, причиною яких могли б стати культурні різниці. Тобто ми всі є такі самі *анатомічно*, а особливості в поведінці мають суспільне підґрунтя.

Однак ми не сприймаємо інші спільноти такими самими, як нашу. Розмежування існує, а на оцінку впливає консумпціонізм, головню матеріальний, хоча певним чином також і сприйняття – позитивне чи негативне – іноземних нематеріальних витворів. Сконструйовані таким чином ярлики поширюються на цілі країни та на всіх їхніх мешканців.

Там, де переважають індивідуалістські настанови (Європа, США), закордонні пропозиції (матеріальні та комунікаційні) приймають добре; також прибульців сприймають загалом приязно. Натомість колективістські спільноти чужих та їхні витвори сприймають менш охоче. Це означає, що глобалізм поки що є головню тільки ідеєю; до загальної практики йому ще далеко. Слід над тим попрацювати, стверджують автори, але із розумінням відмінностей та з повагою до них.

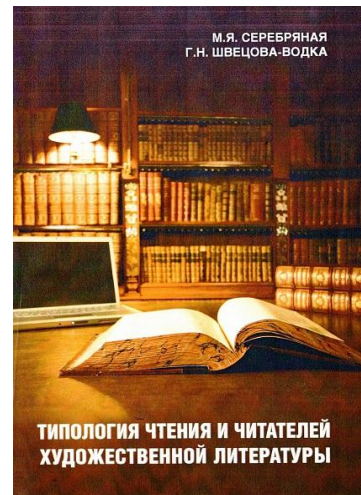
Компетентно про читання літератури [***]**

М[арія] Серебряная, Г[алина] Швецова-Водка. *Типология чтения и читателей художественной литературы*. Москва: Литера, 2014. 303 с. ISBN 978-5-91670-143-2.

Функціонуванням художньої літератури я розпочав займатися дуже давно. Тоді знання з цієї тематики швидко зростало в Європі (у США менше), а польська соціологія літератури належала до провідних. З часом, однак, старші за віком фахівці відійшли, а молодші зайнялися головню медіазнавством та загальною теорією комунікації – таким чином сприйняття літератури у наукових дослідженнях перемістилося на другий план. Уже тривалий час наукові публікації на цю тему і в нас, і не в нас з'являються зрідка, а до того ж вони найчастіше бувають вузькими тематично та поверховими. Трапляються й публікації, які навіть свідчать про брак розуміння, чим є література і як вона функціонує.

Однак мені вдалося натрапити на чудове дослідження: мудре, компетентне, а до того ж і досконало написане. Воно спирається на концепції та досвід багатьох фахівців – майже всіх, на яких слід покликатися, у т. ч. й Романа Інгардена та Станіслава Лема. Цитування винятково з російськомовних видань, але подано все, що належало. Звичайно, у світовому науковому обігу є, крім наведених, й інші якісні публікації про сприйняття художньої літератури, видані останніми роками⁵, однак їх небагато і відсутність їх у переліку цитувань не псує вартості цієї книжки.

Її автори – це професор Галина Швецова-Водка з українського Рівненського університету та доцент Марія Серебряная з Академії культури російського (в Бурятії)

⁵ Наприклад: Davis Ph. *Reading and the reader*. – Oxford: Oxford University Press, 2013; Eaglestone R. *Contemporary fiction*. – Oxford: Oxford University Press, 2013.

міста Улан-Уде. Як бачимо, відстань між цими містами в 5 500 км не завадила співпраці авторів. Вони обоє виявили велику начитаність, зокрема щодо художньої літератури.

Єдиний недолік цієї книжки – на совісті видавця та численної групи редакторів. Уміщений наприкінці іменний покажчик мало того, що зовсім неповний, так ще й не має... відсилок до сторінок. Це така, колись типова, советська убогість: зробити щось абияк, без сенсу та логіки, без турботи про будь-яку користь. Я думав, що це вже минуло, але, як бачимо, ще не до кінця.

У цій праці присутня спроба упорядкувати знання про рецепцію літератури – з великим переліком покликів – і хоча цілковитої однотайності думки досягти неможливо, однак уміщений фінальний образ досліджень видається дуже чітким. Загалом *різних* типологій, класифікацій та переліків характерних, притаманних сприйняттю літератури, рис є дуже багато, але не обов'язково із цього різноманіття щось впливає, бо зрідка хто намагається це все повністю і продуктивно використати. Так ось, автори прагнуть до такого неймовірного синтезу і до великої кількості прикладів додають власний аналіз сприйняття творів “Сто років самотності” Габріеля Гарсії Маркеса та “Вій” Миколи Гоголя.

Кінцеві результати читання літератури, які загалом у літературі називають функціями, у цій книжці вписані в просту схему можливостей: рефлексія – відпочинок – емоційно-естетична реакція – компенсація. Тобто, у тексті точно цих визначень немає, але смисл викладу саме такий. Сам перелік добре обгрунтований, хоча його слід ще доповнити фактографічними або реалістичними цілями, чи про інформаційне читання художньої літератури, так ніби вона містить репортажі з реальних подій. Про це в книжці йдеться, але у вступному співставленні цілей читання літератури його немає, хоча таке явище зустрічається (на жаль) всюди.

Звичайно, така схема не взялася нізвідки і в книжці наведено багато різноманітних переліків функцій літератури. Особливо цікавими – хоча й ніхто не стверджує, що надійними і компетентними – видаються старанно зібрані думки про це самих письменників, російських та іноземних. Якщо хтось думає, що вони ґрунтовні і приязні для суспільства, то сильно здивується. Ось згадані в рецензованій книжці різні силуетки читачів літератури, накидані письменниками: примітивно солідні – наївні та легковірні – неависники – доброзичливі – самостійні – креативні. І хоча насправді так зовсім не має бути, однак серед наведених прикладів виразно переважають три перші категорії.

Уже інша справа, що літературну підготовку читачів автори оцінюють без ентузіазму. Вони звинувачують головно погані шкільні програми. Однак зі шкільного навчання походить читання *літературних* текстів для практичного вжитку та для життєво-моральних настанов (фахово це називається паренеза), а якщо і для відпочинку, то це вже радше з позашкільних практик. Так є тому, що у школі (і не тільки російській) літературу не читають, а *опрацьовують*, бо навчальні програми забюрократизовані, адже їх створили чиновники та політики, а не літературознавці та вчителі.

Цю аргументацію важко заперечити, і не тільки для Росії. Подібним чином і за тією ж концепцією сто років тому були закладені програми навчання літератури і в польських школах⁶ і, незважаючи на роки та безліч реформ, суть тих ідей не змінилася.

Загальну основу роздумів про читання літератури в цій книжці визначає концепція Міхаїла Бахтіна, а також Еріха Фромма – розуміння цього явища як діалогу

⁶ Jazownik L. *Teoria literatury a wizje edukacji literackiej*. – Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2003. – S. 193–194.

читача з текстом. Окрім того, є й спроби покликатися на ідеї Ніколая Рубакіна, але, на мою думку, суто із ввічливості. Для сучасного знання вони недостатньо корисні.

Поява діалогу означає, що читач мусить бути активним у сприйнятті, а результати такої співдії бувають різними, бо навіть якщо читається той самий текст, то знання читачів усе одно дуже розмаїті. Крім мислячих та креативних споживачів, у літературному житті беруть участь наївні читачі, зорієнтовані на найпростіші розповіді, які вони трактують прямо і дослівно. Як наслідок, гама читацьких цінностей дуже розлога, від нульових до суперкреативних, але немає ні зразково ідеальних відчитань (хоча є кращі та гірші), ні зовсім безнадійних. Високі, середні та низькі рівні сприйняття дуже відносні, а критеріїв оцінки є занадто багато.

Однак основу цієї книжки визначає розподіл процесу читання літератури на етапи, а саме схема поділу на три стадії: передчитання, власне читання і постчитання. На перший погляд це не видається великим відкриттям або чимось зовсім новим, але суть справи полягає в тому, що поки що ніхто так само продуктивно не використав такої вступної гіпотези. Особливо перший та останній етапи аналізували поверхово, якщо взагалі це робили, натомість М. Серебряная і Г. Швецова-Водка роблять це дуже старанно і ґрунтовно.

Стадія *передчитання* визначає вибір літературного тексту до читання та силу читацької мотивації, а також мету (функції) самого процесу читання. Рішення виникає внаслідок пізнанневого дисбалансу, своєрідної дірки у свідомості, яка породжує потребу в читанні, а також завдяки визначеній настанові на вибір літератури, на певний вид літератури і зрештою на конкретний текст.

Фундаментальне значення має рівень літературної підготовки та читацьких умінь, а вже потім метаінформація та демонстрація наявних пропозицій, що автори пов'язують із бібліотеками, хоча, безумовно, це зовсім не обов'язково. Остаточний вибір та здійснення читання – це самостійне рішення читача, тому вже у цій фазі проявляється його менша або більша активність. Її, як спрямування вибору, можна стимулювати ззовні, причому передовсім через тривалу підготовку (не тільки шкільну), натомість набагато менше через поточне втручання та поради. Значну роль грає також літературний досвід чи практика читання, адже чергові прояви читацького вибору пов'язані з попереднім читанням.

Етап власне *безпосереднього* читання відносно найкраще вивчений, однак його образ є, на мою думку, дуже хаотичним. Тому добре, що автори його значним чином упорядковують.

Читання літератури – це діалог: безпосередній із літературним текстом, а посередній із абстрактним надавцем. Він інакший, ніж у процесі сприйняття інформаційних повідомлень. На більш-менш тому самому рівні відбувається сприйняття самого змісту та – чого в інформаційній комунікації немає – сюжету та форми.

Представлений у цій книжці детальний поділ сприйняття літератури на етапи передбачає наступні сегменти у такій послідовності: загальне пізнання змісту – базове зрозуміння – поглиблена конкретизація – естетична реакція – фінальна оцінка. Цей варіант добре обґрунтований і хоча в науковій літературі присутні багато інших версій, я не бачу в ньому істотних суперечностей.

Розглядаючи численні приклади, автори вважають, що існують різні рівні розуміння змісту літературних текстів. Від нерозуміння через часткове зрозуміння та повне, але максимально згідне з настановами тексту, аж до креативного та відносно вільного розуміння. Наслідком цього є різниця в читацьких оцінках прочитаних текстів, які формулюються то недосконало, то частково правильно, то творчо і продуктивно.

Деякі клопоти, добре схоплені в рецензованій праці, може викликати форма літературного тексту. Вона не завжди варта уваги, наприклад, у “жовтій” або суто розважальній літературі. Також не всі читачі достатньо естетично вразливі – наскільки цю вразливість можна дослідити. Натомість не знаю, чи слушно автори ототожнюють естетичну реакцію під час сприйняття з емоційною. Вони справді можуть співіснувати, але повністю не збігаються.

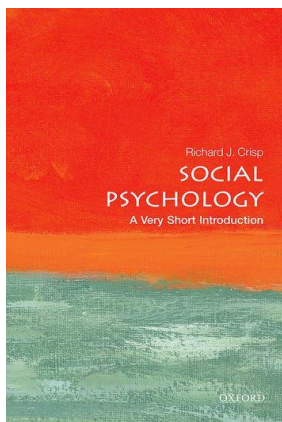
Фазу *постчитання* у сприйнятті літературних текстів автори слушно визначили найважливішою, бо вона є квінтесенцією не тільки певного акту читання, а й всіх попередніх, а також загалом інтелектуальної активності читачів. Згаданий у книжці М. Бахтін називав це вторинним творчим актом читача – якщо справді доходило до креативного сприйняття або доповнень власними думками, окрім безпосереднього аналізу змісту. Р. Ингарден (цього в книжці не процитовано) вважав, що воно відбувається тоді, коли читач звертається до того, про що йшлося у *суті* твору (тобто не безпосередньо у *творі*)⁷.

Так, щоправда, буває не завжди: сприйняття може відбуватися на різних рівнях. Часто захоплення самим сюжетом або спрямованість на фактографію чи винятково на задоволення від читання зменшують або й повністю виключають рефлексію. Тому результати читання бувають різними. Нерідко нульовими або такими, що повністю виключають вартість тексту, іноді текст сприймається мляво та пасивно, буває, що й помірковано критично, а найкраще, коли *постдискурсивно* та креативно. Бо справді, тільки креативний читач сприймає літературний текст самостійно і на основі читання творить собі власний новий зміст. Так генерується надсвідомість.

Окрім того, автори чітко і впевнено відрізняють мистецький, літературний спосіб пізнання від суспільного (з життя) та наукового (також інформаційного). Аби воно відбувалося, необхідно мати схильність до комплексного мислення, вміння будувати асоціації та володіти – про що писав цитований у книзі С. Лем – інтуїцією. Бо саме в цьому міститься особлива, поза конкуренцією, цінність художньої літератури.

Соціопсихологія у пігулці [*****]

Richard J. Crisp. *Social psychology. A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2015. 117 p. ISBN 978-0-19-871551-1.

Суспільна психологія, яка приблизно двісті років пояснює вплив оточення на переконання та поведінку людей, знову стає важливою після спровокованого нейронаукою (яка відходить від психології так само, як наука про інформацію від бібліотекознавства) періоду певного відступу. Про цю ситуацію пише Річард Крісп, професор психології з британської бізнес-школи Університету Астон, у рамках чудової серії “Дуже коротких вступів” (*A very short introduction*) – хоча її назва досить вводиться в оману. Враження короткого огляду створюють маленький формат книжки та дрібний кегль тексту, хоча насправді це дуже важлива монографія. А те, що написав автор, стосується бібліотечної практики як порада, як розпізнавати наміри користувачів та читачів, як впливати на колективну поведінку та як

⁷ Ingarden R. *O poznawaniu dzieła literackiego*. – Warszawa: PWN, 1976. – S. 44.

здійснювати успішну промоцію. Окрім того, навіщо пропонувати бібліотечні програми додаткових послуг.

Основною психосоціологічною підставою є те, що люди під впливом інших осіб діють краще або гірше, ніж мали б на основі тільки власних знань і поглядів. Це можна частково передбачити, а також частково корегувати. Саме так: частково, коли активним чинником є інші особи або більші групи. Однак певну поведінку можуть викликати й різні ситуативні моменти, які важко передбачити. На них слід реагувати негайно, і буває, що така реакція виходить з-під контролю. Натомість головно плутанина та непередбачуваність з'являються тоді, коли поведінку зумовлюють різні випадкові події, які передбачити наперед зовсім неможливо. Тут і з'являються помилки в оцінках.

Функціонування в реальному світі вимагає знання про нього, але такого знання, яке було б для певної особи зрозумілим та сприйнятним. Просто чужої верифікації недостатньо. Потрібно, аби про те, що можна побачити і почути, було відповідне для певної особи логічне пояснення, а якщо його немає, то з'явиться власна, особиста логіка або сприйнята інформація (факти, події, ситуації) буде відкинута. У такій пізнавальній площині – яка під впливом інших розширюється або змінюється – функціонує сприйняття інформаційних повідомлень. Воно служить для побудови власних, індивідуальних думок і вражень – із частим та квапливим застереженням, що інші теж їх поділяють.

Так як ці інші – принаймні, деякі з них – важливі для певної особи, то їй хочеться знати, що і чому вони роблять, чому десь діють інакше. На цій основі з'являються індивідуальні враження про них, але так само постає і починає циркулювати групова думка. У поточній практиці люди є наївними спостерігачами: пізнають і думають неглибоко, евристично; ошадно та вибірково приймають сигнали і тому присутня пізнавальна скупість, люди формують напівправду або й цілком помилкові враження та переконання. Таким чином зростає і поширюється фальшива групова чи середовищна свідомість. Вона, своєю чергою, впливає на індивідуальні переконання та поведінку.

Бібліотеки у своєму середовищі мусять це враховувати. Вони не повинні у програмі діяльності надто відхилятися від місцевих очікувань. Це не означає, що треба приймати що-небудь, будь-яку неправду, однак слід діяти обережно.

Це тому, що всі обертаються частково у колі стереотипів або спрощеної свідомості, не завжди і не цілком правдивої. У процесі пізнання перші, розрізнені сигнали від когось або від чогось, сприйняті протягом кількох мілісекунд, можуть згодом згенерувати цілісне враження про когось чи щось і далі визначатимуть оцінки. Звісно, стереотипні. Їх, однак, важко позбутися – як хоча б уявлення, що бібліотекарка мусить носити окуляри та старомодну зачіску. Стереотипів не слід приймати, але для планування промоційних заходів чи програми послуг вони часто є вихідним пунктом.

Натомість важливо, аби вони не стали кінцевим пунктом. Адже переконання і поведінка, яка з них випливає, змінюються і ними можна керувати, принаймні частково. Ними потрібно керувати. Найкраще через залучення до певного процесу, яке спиратиметься на безпосередні відносини – на щось, що буде визнане привабливим. На це можна оперти концепції бібліотечного маркетингу та плани щодо додаткових послуг.

Групові та колективні форми участі в ініційованих бібліотеками заходах можуть впливати не лише на поведінку осіб, які беруть у них участь, але й на їхні погляди та переконання. Такого висновку дослівно у цій книзі немає, однак він випливає з того,

що Р. Крісп пише на тему ефективності групових впливів чи оточення. І справді, найсильнішим є такий вплив на реакцію та просте, неглибоке мислення, але він відчутний і там, де з'являється велика непевність, – тоді він може поглибити роздуми.

З іншого боку, залучення, а ще краще *занурення* бібліотеки в середовище робить її партнерською інституцією для оточення. Це полегшує їй діяльність, бо середовищна, місцева афіліація стає для кожного члена громади істотним чинником, а тому участь бібліотеки у згуртуванні громади можуть вважати на місцевому рівні дуже важливою.

Автор вважає, що групова єдність з'являється тоді, коли взаємовідносини в групі приносять задоволення, для чого потрібні ще рівноправність участі й діяльності та мала ймовірність чи відсутність альтернативи для певного конкретного колективу. Згуртованості сприяють взаємне залучення до справ, велика частота контактів (найкраще безпосередніх) протягом відносно тривалого часу, а також справжня чи уявна схожість поглядів, переконань, думок і вражень. Тоді участь у групі стає цінною для кожного, а реальні чи вигадані успіхи групи покращують всім їхню самооцінку. Отже, легко зауважити, що справді середовищна бібліотека – не тільки публічна, а й шкільна чи університетська – може із цих всіх правил виробити собі програму, яка забезпечить бібліотеці авторитет і прихильність оточення. Для подальшого існування це дуже важливо.

Р. Крісп звертається також – така зараз традиція – до стосунків із *чужими*, головно з імігрантами, які за природою своєю складні. У нас також присутній все більший і більший вплив гостей з-за кордону, тому варто поглянути на думки автора.

Отже, на жаль, присутнє в широкому вимірі обмеження почуттів вищого рівня до чужих та слабших. Безпідставно виникає ілюзія кореляції між меншинами та негативною поведінкою, і це викликає агресію. Її підсилює підсвідоме бажання полегшити власну фрустрацію. Але, звичайно, друга, слабша сторона, також реагує, і однією з форм такої реакції є тероризм. Виникають (знову стереотипні) асоціації: те, що добре, то *ми*, а що погане – *вони*.

Це драматичне явище і значним чином (відповідно до суспільної психології) неминуче. Для послаблення небажаної напруги у деяких країнах працюють над планами адаптації етнічних меншин за допомогою різних програм у закладах сфери культури, значним чином у бібліотеках – відповідно забезпечених організаційно та фінансово⁸. У нас про таке зовсім не чути.

Навколо книжки [***]

Скориновские чтения 2015: книгоиздание и книгораспространение в контексте кросскультурных коммуникаций XXI века / ред. Е. Черник. Минск: Белорусский государственный технологический университет, 2015. 341 с. ISBN 978-985-530-484-6.

Нещодавно я вже робив огляд білоруського збірника⁹, тематично і за якістю статей дуже різноманітного, хоча і з кількома цікавими текстами. Тепер щось подібне, хоча амплітуда якості статей зросла до небувалих розмірів (тому оцінка збірника як цілості не має особливого сенсу); тематика ніби стосується книжки, однак загалом збірник нагадує справжню Вавилонську вежу. Бо навіть мови тут змішані: поруч зі статтями

⁸ Horakova S. Vyskumy informačného správania a potreby “skrytych” skupin populacie // *Knižničná a informačná veda*. – Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2013. – Т. XXIV. – С. 139–143; *Работа зарубежных библиотек с мультикультурным населением*. – Москва: Пашков дом, 2014; Равинский Д. *Библиотеки и гражданское общество: изучая зарубежный опыт*. – Санкт-Петербург: Российская национальная библиотека, 2013. – С. 57–70.

⁹ *Бібліятечны веснік*. – Мінск, 2013. – Вып. 5. Огляд див.: *Przegląd Biblioteczny*. – 2014. – № 4. – S. 636–638.

білоруською та російською вміщені українсько- та англomовні тексти. Найімовірніше, ніхто й не думав, як їх сприйматимуть, бо редагування немає практично жодного.

Безумовно, у назві видання є наслідування періодичного збірника московських “*Румянцевских чтений*” (на жаль, він стає все гіршим) і такий самий постконференційний характер має і ця книга. Так виглядає, що видавець – Білоруський державний технічний університет у Мінську – не впорався зі своїм завданням, незважаючи на шокуюче велику (23 особи) кількість членів організаційно-редакційного комітету. Загалом опубліковано 71 текст, із яких половина взагалі не надається до друку, а частина інших – посередньої якості. Тут навіть є публікації учнів середніх шкіл, а також розповіді різних осіб, які не завжди знають, про що пишуть. Є також кілька так вузько спеціалізованих статей (із технології книгодрукування), які – також і через вимушені скорочення – можуть з інтересом прочитати хіба лише кілька осіб. Визнаю, що я до них не належу. Не існує жодних покажчиків, тематичний розподіл нечитабельний, а самі тексти (та зміст наприкінці збірника) укладено... за алфавітом, за прізвищами авторів. Так не можна видавати книжки!

Незважаючи на це, я знайшов там трохи (20 %) цікавих і без сумніву вартих уваги публікацій. Саме їх – але тільки їх – і хочу зреферувати.

Серед них найбільше статей стосуються видавничої продукції, а серед авторів, що характерно, переважають українці. У загальному огляді В. Базилук (з України) пише, що видавнича діяльність завжди є ризикованою. Ризик був би меншим, якби настала хоч якась стабілізація книжкового ринку, але її в цьому регіоні Європи не передбачається. Список проблем і загроз виглядає досить поважно.

Отже, дуже заважає розвиткові книговидавництва слабка інфраструктура видавництва, погана матеріально-технічна база, а також нестача кваліфікованого персоналу і низька продуктивність праці. Клопотів додають несприятливі умови кредитування, не вигідні ціни та мала кількість грошової виручки через бідність населення та обмежений через це попит на книжки. Система інформування про книжкові новинки фрагментарна і недостатня, а інтелектуальне піратство завдає значних збитків видавцям. До цього ще треба додати політичну нестабільність та брак ефективного захисту перед впливом літератури з-за кордону за демпінговими цінами. Так виглядає, що деякі з цих факторів і нам не чужі.

Що робити? Пропозиції автора не вражають. Він радить краще використовувати наявну базу, покращити інфраструктуру, збільшити дистрибуцію та конкурентоспроможність. Лише самі гасла й очевидні речі без уточнення, як саме це зробити. Це радше сигнал безпомічності, ніж реальні пропозиції.

Про українську видавничу практику також пише Н. Зубко. Формально там функціонує 5 700 видавців, але більшість не видає нічого. Справді активних є тільки 1 665 фірм, правда, серед них переважають дуже малі підприємства. Є, однак, і мега-видавництво “Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля»” з Харкова, яке зосереджує в себе 20 % всієї видавничої продукції України.

Загалом в Україні видавнича географія виглядає так: 29 % продукції походить із Києва, 24,5 % – з Харкова, а 6 % – зі Львова. Решта видавництв розпорошена по всій

країні, звісно, немає вже видавців із Криму, а кількісні показники книговидавання помітно зменшилися. Теоретично видавничою сферою опікується відповідний державний комітет, але це формальне визначення. Державні видавництва та зі змішаною формою власності постачають на ринок менше, ніж 20 % назв, а дофінансування книговидавання із громадських фондів зустрічається дуже рідко.

Проблеми тривають вже довго. Перша видавнича криза в Україні розпочалася – як стверджує Н. Зелінська – відразу після проголошення незалежності. Показники видавничої продукції зменшилися на 25 %, при чому справжня катастрофа спіткала наукове книговидавання на тлі загального зменшення уваги до науки. Ситуація розпочала дещо покращуватися після 2013 р. Стало виходити у світ трохи більше наукової літератури, є навіть деякий відгомін того за кордоном; в Україні, окрім цього, публікується понад 1 200 наукових рецензованих періодичних видань. Однак оптимізм авторки поміркований. На мою думку – небезпідставно. Я слідкую за деякими українськими публікаціями у сфері гуманітарних наук і нечасто буваю задоволеним.

Натомість про нецікаве минуле білоруськомовних книжок у Білорусі інформує Є. Лабоха. За радянських часів це не була шанована мова. Вона завжди конкурувала з російською і – поза (не дуже численними) творами місцевих письменників білоруською мовою – видавали головно переклади з російської та трохи з польської, чеської і німецької мов. Із зовнішнього світу в перекладах з'явилося щось із класики. Загалом домінувала ідеологічна література: видавали багато книжок, які ніхто не хотів читати. Від себе додам, що навіть письменники білоруського походження часто друкувалися винятково російською мовою; світового рівня прозаїк Васіль Биков, який писав двома мовами, був абсолютним винятком.

Зараз ситуація поступово змінюється, однак в обігу – особливо науковому – і далі переважає російська мова. В цілому є більше перекладів із західних мов, зокрема, з американської літератури, про що пише Є. Гранкіна. Однак *більше* ще не значить багато. Загальне враження таке, що видавничий ринок у Білорусі ще має виконати дуже важливе завдання: допомогти білоруській мові як засобу національної свідомості відродитися та зайняти належне їй місце.

Загальний стан книговидавання у Східній Європі намагається охарактеризувати Н. Трусевич із Білорусі та всюди бачить значний регрес. Відносно найкращою є ситуація у Білорусі, де найнижчі показники вже залишилися в минулому і з 2015 р. розпочалися стабілізація та зростання. Стабільним виглядає видавничий ринок у Росії, хоча і на низькому рівні книжкової продукції – правда, з того, що я знаю, ситуація там дуже кепська. Натомість в Україні домінує непевність і перспективи радше погані.

Опублікована також доповідь трьох авторів із Литви, яка хоч і перебуває в Європейському Союзі, але має чимало проблем. Відразу після відновлення незалежності книговидавання стало вигідним бізнесом, однак уже наприкінці 1990-х рр. розпочалася криза. У 2013 р. зафіксовано зменшення кількості виданих книг аж на 45 % у порівнянні з найкращими часами. Зросло оподаткування видавничої діяльності, а також – про це мало хто знає – дуже багато людей емігрувало з країни, головно молоді та добре освічені литовці. Попит на друковані книги впав дуже сильно.

Для місцевого видавничого ринку вагому конкуренцію складає імпорт книжок з Німеччини та Великої Британії, а також (дитяча література) з Китаю та Нідерландів. Щоправда, дещо зріс експорт продукції литовських видавництв до Швеції та Росії, але до рівноваження імпорту ще далеко. У тексті цього немає, однак не викликає

сумніву, що частина російськомовної продукції залишається в Литві. Правда, важко визначити, наскільки великий цей попит і чи довго він утримається без змін.

У тісному зв'язку з цією проблематикою Т. Микитин з України пише про промоцію видавничої продукції через книжкові ярмарки. Це дуже успішна форма (у нас також це видно) загальної пропаганди читання та поширення інформації про видання – їх можна продемонструвати в широкому контексті – а також просто торговельного заходу, бо практично всі виходять із такого ярмарку з повними пакетами книжок. Однак для цього потрібні добра організація, реклама самого заходу, а також наявність спрямованих на привертання уваги та атракційності акцій – від зовнішнього вигляду персоналу до різних мініімпрез, нагороджень тощо. Це був би корисний текст із рекомендаціями, якби не наполегливі спроби вмонтувати до нього науковий апарат із репертуару теорії маркетингу, зокрема концепції 4 Р та 7 Р. Із власного досвіду знаю, що як починається маркетингове теоретизування, то практична користь із дослідження зменшується навіть до нуля.

У технологічно-видавничому сегменті збірника привертає увагу кваліметрична студія на тему лакування книжкових обкладинок, що мало би покращити їхній вигляд та якість. Т. Долгова з України виконала заміри зношення лакованих обкладинок, використавши для цього картон “Alaska” польської фірми “International Paper”. Їй вдалося визначити п'ятибальну шкалу ушкоджень. Ось перелік рівнів: 1 – без пошкоджень; 2 – незначні тріщинки лакування; 3 – невеликі лінії на кольоровому тлі; 4 – розпад кольорів; 5 – великі білі лінії на кольоровому тлі. Різні види використаного лаку викликали певні розбіжності в оцінках, але ні назв, ні деталей у тексті не наведено.

На незбалансований, а щиро кажучи, хаотичний характер всього збірника вказує вже вступна стаття. У ній А. Беркович та Т. Астапкіна з Білорусі розповідають про дуже зараз модні тенденції визнання інформації такою самою категорією, як матерія. На їхню думку, це не слушно. Ці роздуми цікаві, однак тематично вони ніяк не стосуються збірника в цілому.

Отже, по-перше (вони пишуть), інформація – це не лише щось виражене, але й те, що можна виразити, тому складно, аби основу світу мала складати така неоднозначна категорія. Я би ще додав, що саме на це спирається більша чи менша свобода сприйняття та супутньої інтерпретації отриманої інформації, однак я не автор цієї статті.

Друге істотне твердження авторів полягає в тому, що людський мозок може виробити значно більше інформації, ніж отримує, а також він функціонує навіть при наявності неповних чи неточних даних (не вказано, що це евристика) або *поза* та *понад* інформацією. Жодна машина до цього не здатна і саме на цьому ґрунтується вищість людського мислення. Натомість мережева та комп'ютерна *підтримка*, звичайно, дуже корисна, бо створює сприятливі умови для продукування нової інформації.

Є також ще одна позиція, зовсім відірвана від інших, але нас вона повинна зацікавити. М. Ануфрієва, білоруська студентка Варшавського університету, виконала огляд білоруських підручників з польської мови для середніх шкіл. У Білорусі мешкає близько 300 тис. поляків (третій етнос за кількістю після білорусів та росіян), переважно у Гродненській області; з них у школах навчається близько 13 тис. осіб. Навчання польської мови там відбувається на трьох рівнях. Є повністю польськомовні школи, є двомовні класи, а також бувають класи з вивченням польської мови як іноземної.

Для аналізу авторка обрала п'ять підручників з польської мови, виданих після 2000 р. видавництвом “Народная асвятa”, і знайшла в них 242 істотні помилки. У трьох різних підручниках В. Матюшенка “Польська мова” їх було відповідно 84, 57 і 47, а в двох томах “Історії польської літератури” – 35 і 19. Які? Лексичні, у будові слів, стилістичні, навіть орфографічні та фонетичні, окрім того, неправильні закінчення слів та інтерференції з білоруської мови. Підозрюю, що ніхто не хотів би навчатися англійської чи французької мови з так підготованих підручників.

*Яцек ВОЙЦЕХОВСЬКИЙ,
доктор габілітований, професор-емерит (Краків)*

Переклад з польської Олександра СЕДЛЯРА

Стаття надійшла до редколегії 26.03.2016

Прийнята до друку 14.12.2016